

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.35>

CECHY MANIFESTACJI BARIER PSYCHOLOGICZNYCH W ROZWOJU KREATYWNOSCI MŁODSZYCH NASTOLATKÓW

Liu Yan

aspirant Katedry Psychologii Rozwoju i Komunikacji Społecznej Południowoukraińskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia K. D. Uszyńskiego (Odessa, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

35500703@qq.com

Adnotacja. W artykule omówiono problem badania przejawów barier psychologicznych w rozwoju kreatywności u młodszych nastolatków. Rozważane są pojęcia „bariera psychologiczna” i „kreatywność”. Empirycznie zbadano cechy manifestacji barier psychologicznych w rozwoju kreatywności u młodszych nastolatków w wieku 10–12 lat. Wśród metod badawczych zastosowano: kwestionariusz kreatywności osobowości G. Davisa, metodę P. Torrensa, metodę S. Mednyka, metodę wieloczynnikowego badania osobowości R. Cattella (wersja dziecięca) w adaptacji E. Oleksandrowskiej, skalę lęku osobowego O. Parafian, autorski kwestionariusz badania psychologicznych barier kreatywności młodszych nastolatków (A. Massanov, Liu Yan); wśród metod statystycznych wybrano metodę korelacji Spearmana i Test U Manna-Whitneya. Stwierdzono, że badani przeważają poniżej średniego i niskiego poziomu rozwoju elementów strukturalnych kreatywności. Zbadano indywidualne cechy osobowości i cechy manifestacji barier psychologicznych u młodszych nastolatków. Udowodniono, że u młodszych nastolatków przeszkodami w przejawianiu kreatywności są bariery psychologiczne, takie jak strach, lęk, zwątpienie i sumienność.

Słowa kluczowe: kreatywność, strukturalne elementy kreatywności, zdolności twórcze, bariera, bariera psychologiczna, młodzi nastolatki, rozwój.

PARTICULARITIES OF THE MANIFESTATION OF PSYCHOLOGICAL BARRIERS TO THE CREATIVE DEVELOPMENT OF YOUNG TEENAGERS

Liu Yan,

*Postgraduate Student at the Department of Developmental Psychology and Social Communications,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Odesa, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

35500703@qq.com

Abstract. The article considers the problem of studying the manifestation of psychological barriers to the creative development of young teenagers. The concepts of “psychological barrier” and “creativity” are analyzed. The features of the manifestation of psychological barriers to the development of creativity in younger adolescents (10–12 years old) were empirically studied. The following research methods were used: Personality-Based Test of Creative Potential by G. Davis, Torrance Test of Creative Thinking, Remote Associates Test by S. Mednick, Cattell’s Personality Factors Questionnaire (children’s version) adapted by E. Oleksandrowska, personal anxiety scale O. Prykhozhan, author’s questionnaire for studying psychological barriers to creativity in young teenagers (A. Massanov, Liu Yan); the Spearman’s rank correlation coefficient and Mann-Whitney U test were used as statistical methods. It was found that participants predominantly have below-average and low levels of structural components of creativity. Individual and personal characteristics and peculiarities of the manifestation of psychological barriers in young teenagers were studied. It was proved that such psychological barriers as fear, anxiety, self-doubt, and conscientiousness hinder creativity manifestation in young teenagers.

Key words: creativity, structural components of creativity, creative skills, barrier, psychological barrier, young teenagers, development.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР’ЄРІВ В РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Лю Янь

аспірант кафедри психології розвитку та соціальних комунікацій

Південноукраїнського національного педагогічного університету

імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-8477-3403

35500703@qq.com

Анотація. В статті розглянуто проблему вивчення прояву психологічних бар’єрів в розвитку креативності у молодших підлітків. Розглянуто поняття «психологічний бар’єр» та «креативність». Емпірично досліджено особливості прояву психологічних бар’єрів в розвитку креативності у молодших підлітків 10–12 років. Серед

методик дослідження були використані наступні: опитувальник креативності особистості Г. Девіса, методика П. Торренса, методика С. Медника, методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (дитячий варіант) в адаптації Є. Олександровської, шкала особистісної тривожності О. Прихожан, авторська анкета вивчення психологічних бар'єрів креативності молодших підлітків (А. Массанов, Лю Янь); серед статистичних методів обрано кореляційний метод за Спірменом та критерій U Манна-Уїтні. Встановлено, що у досліджуваних переважає нижче середнього та низький рівні розвитку структурних компонентів креативності. Вивчені індивідуально-особистісні характеристики та особливості прояву психологічних бар'єрів у молодших підлітків. Доведено, що у молодших підлітків перешкодами прояву креативності виступають такі психологічні бар'єри як страх, тривожність, невпевненість у собі та сумлінність.

Ключові слова: креативність, структурні компоненти креативності, творчі здібності, бар'єр, психологічний бар'єр, молодші підлітки, розвиток.

Вступ. На сьогоднішній день однією з необхідних якостей особистості підлітка для успішної адаптації в сучасному світі є розвинута креативність. Для сучасного суспільства важливим постає розвиток креативно-розвинених особистостей, які спроможні нестандартно та оригінально вирішувати поставлені завдання. Але прояву креативності як дорослим так і підлітками можуть заважати різноманітні зовнішні і внутрішні перешкоди. Найбільш актуальним є питання роботи з внутрішніми перешкодами до яких відносяться саме психологічні бар'єри особистості. Серед значної кількості наукових робіт, які присвячені вивченню розвитку креативності особистості, незначна частина цих досліджень спрямована на вивчення впливу психологічних бар'єрів на прояв творчості у дорослої людини. А також майже відсутні дослідження впливу психологічних бар'єрів на розвиток креативності в молодшому підлітковому віці, що обумовлює актуальність цієї проблеми.

Основна частина. Проблема креативності та творчих здібностей розглядається в роботах А. Адлера, Ф. Баррона, Д. Богоявленської, Дж. Гілфорда, В. Дружиніна, Л. Єрмолаєва-Томіної, Н. Лейтеса, В. Моляко, С. Симоненко, Б. Теплова, П. Торренса та ін. Вченими представлені розробки поняття креативності, її види та структурна організація, а також особливості розвитку на різних вікових етапах. Так, креативність розглядають як здатність до творчості (Л. Єрмолаєва-Томіна), як властивість особистості (Дж. Гілфорд), як здатність особистості виходити за межі заданої ситуації, створювати оригінальні цінності (В. Моляко). Розвиток креативності особистості залежить від наступних факторів – індивідуальні особливості особистості, соціально-культурне середовище та характер індивідуальної діяльності. Кожний з цих факторів має власну структуру та, відповідно, позитивний та негативний вплив на розвиток креативності людини. Також, як зазначають науковці, саме розвиток креативного мислення відбувається під час рішення нових проблем. А проблема виникає у людини лише в тих випадках, коли є прагнення досягти мету та на шляху до неї виникають перешкоди та труднощі. Проте, подолати ці труднощі та перешкоди у більшості випадків людині заважають саме психологічні бар'єри, які виникають при реалізації власних можливостей.

В сучасній науці психологічний бар'єр визначають як перешкоди, які чинять спротив проявам життєдіяльності суб'єкта, його активності; як внутрішня перепона виконанню психічній діяльності, а саме творчої; негативний вплив минулого досвіду, який заважає розумінню та правильному оцінюванню ситуації, фактів, закономірностей, вибору способів дії, стратегії рішення проблеми, інноваціям; як психічний стан, який компенсує прихований потенціал його активності (за Б. Поригінім); як механізм психологічного захисту (за К. Роджерсом) (Шакуров, 1998). І. Бурганова психологічні бар'єри в інтелектуальній творчості розглядає як психологічну перешкоду для рішення творчого завдання, тобто вся та сукупність звичних уявлень, образів, способів інтелектуальних дій (ментальних стереотипів), яка заважає побачити інший – більш раціональний, не стереотипний – варіант розгляду завдання» (Бурганова, 1999: 7). А бар'єрами креативності визначають фільтри, які не дають можливості проявиться креативності у вигляді нестандартного рішення завдання, наукового відкриття, продукту художньої творчості або оригінального способу комунікації (Яничева, 2015: 16).

Розглядаючи бар'єри в творчості, науковці виокремлюють такі види: внутрішні (перцептуальні, інтелектуальні та емоційні перешкоди) та зовнішні (перешкоди у фізичному оточенні та у соціальному оточенні) (за А. Холлом); відсутність гнучкості, сила звички, вузькопрактичний підхід, надмірна спеціалізація, вплив авторитетів, боязнь критики (за П. Хіллом); бар'єр невіри у власні сили та функціонально-розумові бар'єри (за А. В. Антоновим); пізнавально-психологічні (за Б. Кедровим); ціннісноорієнтаційні бар'єри, бар'єр невизначеності та дефіциту уваги (за Р. Шакуровим); (Бурганова, 1999; Грись, 2014; Шакуров, 1998; Lozhkin, 2008).

Як зазначають науковці, саме підлітковий вік є одним з найсприятливіших вікових періодів розвитку креативності. Це обумовлено тим, що підліток може проявляти ризикованість, невдоволення собою, бажання виділитися, самодостатність, почуття краси, незалежність, активність, ініціативність, самостійність, працьовитість. Саме в цьому віці креативність може проявлятися під час спілкування, в різних видах та продуктах діяльності, мисленні та почуттях. Підлітки, які ухиляються від творчої діяльності, роблять це через відсутність інтересу, ліні, невпевненості в собі та ін. Часто в основі цього лежить страх, хоча б перед тим, щоб вийти зі своєї «зони комфорту». Молодші підлітки, які ухиляються від розвитку своїх творчих здібностей, за умови, що вони визнають корисність творчих занять, мають, на нашу думку, психологічні бар'єри.

Отже, в психології існує значна кількість наукових досліджень з проблеми вивчення розвитку креативності у підлітків та вивчення різних видів психологічних бар'єрів, які в більшості пов'язані з дослідженням

бар'єрів в спілкуванні. Тому, питання щодо психологічних бар'єрів в розвитку креативності у молодших підлітків є недостатньо вивченим та потребує його дослідження.

Метою статті є вивчення прояву психологічних бар'єрів в розвитку креативності молодших підлітків.

Матеріал і методи дослідження. В емпіричному дослідженні приймали участь 150 молодших підлітків 10–12 років, які відпочивали в ДП УДЦ «Молода гвардія».

Відповідно до мети дослідження нами були використані наступні емпіричні методи: бесіда, спостереження, аналіз продуктів діяльності та конкретні методики – опитувальник креативності особистості Г. Девіса, методика вивчення креативності П. Торренса, методика вивчення вербальної креативності С. Медника, методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (дитячий варіант) в адаптації Є. Олександровської, шкала особистісної тривожності О. Прихожан, самооцінка впевненості у собі, авторська анкета вивчення бар'єрів креативності молодших підлітків (А. Массанов, Лю Янь).

Кількісний аналіз даних було опрацьовано за допомогою статистичного пакету IBM SPSS Statistics 20. Достовірність різниць між окремими показниками в групах визначалось за допомогою критерію U Манна-Уїтні, а взаємозв'язок показників виявлявся за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена.

Результати дослідження. Одержані результати за методикою Г. Девіса, дозволили встановити, що у молодших підлітків 10–12 років переважає рівень розвитку креативності як якості особистості нижче середнього (10 років – $X_{cp}=10,52$, 11 років – $X_{cp}=10,6$, 12 років – $X_{cp}=11,2$). Так, серед 10-річних підлітків 66 % досліджуваних мають низький рівень, 34 % досліджуваних мають середній рівень розвитку; серед 11-річних підлітків 64 % досліджуваних мають низький рівень, у 36 % досліджуваних – середній рівень розвитку; серед 12-річних 52 % досліджуваних мають низький рівень, середній рівень розвитку мають 40 % досліджуваних, високий рівень розвитку мають 8 % досліджуваних. А також виявлено, що рівень розвитку креативності зростає протягом досліджуваного віку на рівні X_{cp} . Це підтверджено наявністю статистично значущих відмінностей між показниками у молодших підлітків 10 та 12 років ($U=1005$ при $p<0,05$). Такі результати пов'язані з особливостями кризового періоду означеного віку. А саме з розвитком самооцінки. Як відмічає С. Рубінштейн, особливостями розвитку самосвідомості підлітків є набуття самооцінкою духовних, ідеологічних масштабів. В результаті підліток самовизначається як особистість на більш високому рівні (Рубінштейн, 2000).

Вивчено особливості розподілу структурних компонентів креативності у молодших підлітків (за методикою П. Торренса) та визначено, що на першому місці стоїть показник продуктивності висунення візуальних гіпотез (10 років $X_{cp}=0,57$, 11 років $X_{cp}=0,65$, 12 років $X_{cp}=0,81$), на другому місці – конструктивна активність (10 років $X_{cp}=1,65$, 11 років $X_{cp}=1,98$, 12 років $X_{cp}=2,0$), третім за результатами є вербальна оригінальність (10 років $X_{cp}=1,02$, 11 років $X_{cp}=1,47$, 12 років $X_{cp}=1,48$). На четвертому місці знаходиться візуальна оригінальність (10 років $X_{cp}=0,73$, 11 років $X_{cp}=0,76$, 12 років $X_{cp}=0,86$), найнижчі оцінки виявлені за показником категоріальної гнучкості (10 років $X_{cp}=0,40$, 11 років $X_{cp}=0,35$, 12 років $X_{cp}=0,35$). Такий розподіл структурних компонентів можна пояснити особливостями розвитку мисленнєвої сфери в підлітковому віці. Так, саме в підлітковому віці проявляється здатність оперувати гіпотезами при вирішенні інтелектуальних завдань, а також при рішенні нових задач підліток прагне використовувати різноманітні підходи до її вирішення, намагаючись знайти найбільш ефективний з них (Реан, 2002). За допомогою одержаних результатів було також виявлено, що оригінальність має середній рівень розвитку у представників досліджуваної групи. Це пов'язано з розвитком інтелектуальної сфери молодших підлітків. Адже саме у 12 років відбувається пік інтелектуального розвитку (за Я. Пономарьовим). І як зазначає Я. Пономарьов, творчий процес є результатом взаємодії різних рівнів інтелектуальної діяльності людини (Ільїн, 2012). Вчені також виділяють основні властивості інтелектуального розвитку в підлітковому віці: можливість прояву нестандартного підходу до вже відомих проблем; уміння включати приватні проблеми в більш загальні, родові; здатність поставити плідні питання навіть на основі погано сформульованих завдань (Подымов, 1999: 326]. Також, протягом досліджуваного вікового періоду відбувається зростання структурних компонентів креативності, що доведено наявністю значущих відмінностей за показниками продуктивності, конструктивної активності, візуальної оригінальності за критерієм Манна-Уїтні ($U=817$, $U=901$, $U=892$ при $p<0,01$).

Досліджено рівень розвитку вербальної креативності у молодших підлітків та встановлено (за методикою С. Медника), що найбільш розвинутий такий структурний компонент як вербальна продуктивність (10 років $X_{cp}=0,70$, 11 років $X_{cp}=0,87$, 12 років $X_{cp}=0,81$), середні оцінки виявлені за показником вербальної оригінальності (10 років $X_{cp}=0,42$, 11 років $X_{cp}=0,49$, 12 років $X_{cp}=0,38$) та нижче середнього результати за показником унікальності (10 років $X_{cp}=0,35$, 11 років $X_{cp}=0,37$, 12 років $X_{cp}=0,28$). Такі результати пов'язані із чутливістю підліткового віку до розвитку креативності. Тобто, при формуванні почуття дорослості, яке відбувається саме в підлітковому віці, дитина прагне виділитися серед однолітків, що призводить до продукування значної кількості різноманітних ідей та асоціацій, тому показник продуктивності має вище середнього рівень розвитку. Середні результати за показниками оригінальності та унікальності пов'язані з особливостями спілкування та поведінки в означеному віковому періоді.

Вивчено індивідуально-особистісні характеристики у молодших підлітків 10–12 років та встановлено, що у 10-річних найбільш вираженими є показники сміливості (шкала VII), практичності (шкала VIII), оптимізму (шкала IX), у 11-річних підлітків – сумлінності (шкала VI), практичності (шкала VIII), оптимізму (шкала IX), а у 12-річних підлітків найбільш вираженими є сміливість (шкала VII) та практичність (шкала VIII). Найменш вираженими виявились такі індивідуально-особистісні якості у 10-річних підлітків як впевненість

у собі (шкала II), емоційна стійкість (шкала III), незалежність (шкала IV), сумлінність (шкала VI), самоконтроль (шкала X), у 11-річних підлітків – впевненість у собі (шкала II), незалежність (шкала IV), розсудливість (шкала V), у 12-річних підлітків – емоційна стійкість (шкала III), незалежність (шкала IV) та самоконтроль (шкала X). тобто, ми можемо стверджувати, що молодшим підліткам властиві такі якості як сміливість, рішучість, мрійливість, практичність та оптимізм, а також занижений настрій, схильність до ризику, безпечність та невміння контролювати свою поведінку.

Встановлено, що рівень тривожності у досліджуваних молодших підлітків має нормальний рівень (на рівні X_{cp}). Проте, виявлено, що є в усіх групах підлітків 10–12 років найбільш вираженою є шкала самооціночної тривожності ($X_{cp}=5,04$, $X_{cp}=5,52$, $X_{cp}=4,56$). Так, другою шкалою за рівнем значимості у досліджуваних 10 та 11 років є міжособистісна тривожність ($X_{cp}=4,84$, $X_{cp}=5,51$), а третьою – шкільна тривожність ($X_{cp}=4,12$, $X_{cp}=4,84$). Проте, у підлітків 12 років другою за значимістю виступає шкільна тривожність ($X_{cp}=4,56$), а третьою – міжособистісна тривожність ($X_{cp}=3,6$). Цю різницю також було підтверджено наявністю статистично значущих відмінностей в оцінках за показниками міжособистісної та загальної тривожності у досліджуваних 11 та 12 років ($U=906$, $U=958$ при $p<0,05$), 10 та 12 років ($U=832$, $U=1006$ при $p<0,05$), а саме, у досліджуваних підлітків 10–12 років відбувається зниження рівня міжособистісної тривожності та загальної тривожності.

Вивчено наявність психологічних бар'єрів в розвитку креативності у молодших підлітків за авторською методикою А. Массанова та Лю Яня. Виявлено, що серед досліджуваних молодших підлітків у 21 % є психологічні бар'єри в розвитку креативності, серед яких найбільш вираженими є невпевненість у собі, думка про свої обмежені можливості, не зацікавленість, страх зробити помилку, небажання ризикувати. А саме, у молодших підлітків 10 років найбільш вираженими є думка про свої обмежені можливості (35 %), невпевненість, (50 %). Такі результати можна пояснити як особливостями особистісного розвитку і даному віці, так і соціальним статусом сімей підлітків (це діти з неповних, багатодітних та малозабезпечених родин). У 11–12-річних підлітків найбільш вираженими є відповіді «це не цікаво мені» (45 %) та «не знаю, що мені більше подобається» (55 %), що пов'язано з особливостями сімейного виховання (діти з неповних, багатодітних та малозабезпечених сімей). За даними В. Дружиніна, Н. Хазратової, О. Тунік якраз особливості виховання в родині як простір формування особистості має значний вплив на розвиток креативності підлітка та формує його психологічні бар'єри (Дружинин, 2005).

Для визначення впливу особистісних рис та психологічних бар'єрів на рівень розвитку креативності у молодших підлітків 10–12 років нами був обрахований коефіцієнт кореляції Спірмена.

Встановлено, що перешкодою в розвитку креативності як риси особистості виступає мрійливість та не реалістичність, а також шкільна та загальна тривожність у підлітків 10 років, про що свідчить наявність значущого зворотного зв'язку між означеними показниками ($r=-0,33$, $r=-0,31$, $r=-0,32$, $p<0,05$). Також, перешкодами в розвитку структурних компонентів вербальної креативності у молодших підлітків виступають розсудливість та сумлінність ($r=-0,30$, $r=-0,23$, $r=-0,41$, $p<0,05$).

В роботах 11-річних підлітків виявлено значущий зворотний зв'язок між креативністю як якістю особистості та сумлінністю ($r=-0,42$, $p<0,01$), непрактичністю ($r=-0,39$, $p<0,05$), тобто перешкодою в розвитку креативності як якості особистості є такі риси як сумлінність та непрактичність, а також мрійливість. Також, перешкодами в розвитку креативності як якості особистості у 11-річних підлітків виступають шкільна тривожність ($r=-0,40$, $p<0,05$), самооціночна тривожність ($r=-0,36$, $p<0,05$), міжособистісна тривожність ($r=-0,30$, $p<0,05$), загальна тривожність ($r=-0,37$, $p<0,05$), високий рівень наявності психологічних бар'єрів ($r=-0,35$, $p<0,05$).

У підлітків 12 років перешкодами в розвитку вербальної креативності виступає емоційна збудливість ($r=-0,49$, $r=-0,38$, $p<0,01$), а для креативності як якості особистості – розсудливість ($r=-0,29$, $p<0,05$). Отже, для 12-річних підлітків бар'єрами в розвитку креативності є психічні стани виникнення яких, у відповідних ситуаціях, провокують такі властивості особистості як емоційна нестійкість, розсудливість, інтроверсія, невпевненість у собі, песимізм.

Отже, перешкодами в розвитку креативності та її структурних компонентів у молодших підлітків 10–12 років є розсудливість, сумлінність, невпевненість у собі, сором'язливість, емоційна збудливість, загальна та шкільна тривожність (на рівні $p<0,01$, $p<0,05$). Саме на розвиток креативності, за даними науковців, значний вплив мають оточуючі (Ильин, 2012). Т. Amabile доводить, що незначний вплив оточуючих може перешкоджати прояву креативності (Amabile, 1988). Тобто, задалегідь визначена винагорода, ліміт часу, вказівок, змагання, обмеження вибору способів дії або матеріалів виступають причиною виникнення психічного стану, що перешкоджає прояву креативності особистості. Такі стани і є психологічними бар'єрами.

Психологи вказують, що творчі здібності повинні не розвиватися, а вивільнятися, тобто перешкодами на шляху самовираження, прояву творчого потенціалу виступають психологічні бар'єри. Ці бар'єри впливають на прояв креативності, будь то нестандартне рішення задачі, наукове відкриття, продукт художньої творчості або оригінальний спосіб комунікації. Але бар'єри креативності можуть породжуватися як особистісними (внутрішніми), так і ситуативними (зовнішніми, середовищними) чинниками.

Зворотні зв'язки виявлені між всіма показниками креативності та рівнем вираженості психологічних бар'єрів у молодших підлітків. Саме такі перешкоди як критика, конкуренція, дефіцит часу або інших ресурсів, ситуація жорсткої оцінки спричиняють виникнення психологічних бар'єрів в розвитку креативності

молодших підлітків 10–12 років. Тобто, розвитку креативності у досліджуваних молодших підлітків 10–12 років заважають психологічні бар'єри які базуються на особистісних факторах.

Висновки. Встановлено, що у молодших підлітків 10–12 років переважає середній рівень розвитку креативності як якості особистості; рівень розвитку вербальної та візуальної креативності у молодших підлітків також має середній та нижче середнього рівня розвитку. Розподіл структурних компонентів візуальної креативності в роботах досліджуваних наступний: на першому місці стоїть показник візуальної продуктивності, на другому місці – конструктивна активність, третім за результатами є вербальна оригінальність, четвертим за результатами – візуальна оригінальність, останньою є категоріальна гнучкість. Розподіл структурних компонентів вербальної креативності у досліджуваних наступний: на першому місці – вербальна продуктивність, на другому місці – вербальна оригінальність, останньою є унікальність. Доведено, що протягом досліджуваного віку відбувається зростання показників креативності (при $p < 0,05$).

Вивчено індивідуально-психологічні характеристики молодших підлітків. Так, у 10-річних найбільш вираженими є показники сміливість, практичність, оптимізм, найнижчі результати виявлені за показниками впевненість у собі, емоційна стійкість, незалежність, сумлінність, самоконтроль. У 11-річних досліджуваних найбільш вираженими є показники сумлінності, практичності, оптимізму, низькі значення за показниками впевненості у собі, незалежності, розсудливості. У 12-річних досліджуваних найбільш вираженими показниками є сміливість та практичність, достатньо низькі значення за показниками емоційної стійкості, незалежності та самоконтролю. Також, у досліджуваних молодших підлітків 10–12 років переважає нормальний рівень тривожності за всіма показниками, проте, найбільш вираженою є самооціночна тривожність.

Молодші підлітки 10–12 років мають психологічні бар'єри в розвитку креативності, серед яких найбільш вираженими є не впевненість у собі, переконання про обмеженість своїх можливостей, не зацікавленість в творчій діяльності, страх зробити помилку, небажання ризикувати.

Доведено, що рівень вираженості психологічних бар'єрів впливає на рівень розвитку креативності в молодшому підлітковому віці. Саме такі перешкоди як критика, конкуренція, дефіцит часу або інших ресурсів, ситуація жорсткої оцінки спричиняють виникнення психологічних бар'єрів в розвитку креативності молодших підлітків 10–12 років.

Список використаних джерел:

1. Бурганова И. Ф. Психологические барьеры в интеллектуальном творчестве : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 Общая психология, история психологии. Казань, 1999. URL: <http://www.disscat.com/content/psikhologicheskie-barery-v-intellektualnom-tvorchestve>
2. Грись А. М. Психологічні бар'єри студентів у процесі їх підготовки до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : [зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка]. Т. XVI. Ч. 2. К. : Гнозис, 2014. С. 289–298.
3. Дружинин В. Н. Психология творчества. *Психологический журнал*. Т. 26, № 5. 2005. С. 101–109.
4. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. СПб. : Питер, 2012. 434 с.
5. Подымов Н. А. Психологические барьеры в профессиональной деятельности учителя : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология». М., 1999. 39 с.
6. Психология человека от рождения до смерти / Под общей редакцией А. А. Реана. СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Издательство «Питер», 2000. 712 с.
8. Шакуров Р. Х. Психология: контуры новой научной теории. *Novitas*, вып. 4, Психология. Казань, 1998. С. 4–12.
9. Яничева Т. Г., Новикова В. А. Креативность: социально-психологический аспект. *Петербургский психологический журнал*, 2015. С. 13.
10. Amabile T. M. A model of creativity and innovation in organizations. *Research in Organizational behavior*, 1988, 10, p. 123–167.
11. Lozhkin G., Volyniuk N. (2008). Ways of overcoming psychological barriers. *International journal of psychology*. Volume 43. Issue 3–4. P. 323–323.

References:

1. Burganova, I. F. (1999). *Psikhologicheskie bar'ery v intellektual'nom tvorchestve* [Psychological barriers in intellectual creativity] : avtoref. dis spec. 19.00.01. – obshhaja psikhologija, istorija psikhologii. Kazan', 19 p. [in Russian]
2. Hryś, A. M. *Psyhholohichni bariery studentiv u protsesi yikh pidhotovky do roboty z sotsialno dezadaptovanyimi nepovnoolitnimi* [Psychological barriers of students in the process of their preparation for work with socially maladapted minors]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psyhholohii* : [zb. nauk. prats Instytutu psyhholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka]. T. KhVI. Ch. 2. K. : Hnozys, 2014. S. 289–298. [in Ukraine]
3. Druzhinin, V. N. (2005). *Psikhologija tvorchestva* [Psychology of creativity]. *Psikhologicheskij zhurnal*. T. 26, № 5. P. 101–109. [in Russian]
4. Il'in, E. P. (2012). *Psikhologija tvorchestva, kreativnosti, odarennosti* [Psychology of creativity, creativity, giftedness]. SPb. : Piter. 434 p. [in Russian]
5. Podymov, N. A. (1999). *Psikhologicheskie bar'ery v professional'noj dejatel'nosti uchitelja* [Psychological barriers in the professional activity of a teacher] : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni d-ra psihol. nauk: spec. 19.00.07 "Pedagogicheskaja psihologija". M. 39 p. [in Russian]

6. Psihologija cheloveka ot rozhdenija do smerti (2002). [Human psychology from birth to death]. Pod obshej redakciej A. A. Reana. SPb. : prajm-EVROZNAK. 656 p. [in Russian]
7. Rubinshtejn, S. L. (2000). Osnovy obshhej psihologii [Fundamentals of general psychology]. SPb : Izdatel'stvo "Piter". 712 p. [in Russian]
8. Shakurov, R. H. (1998). Psihologija: kontury novej nauchnoj teorii [Psychology: the contours of a new scientific theory]. Novitas, vyp. 4, Psihologija, Kazan'. P. 4–12. [in Russian]
9. Janicheva, T. G., Novikova, V. A. (2015). Kreativnost': social'nopsihologicheskij aspekt [Creativity: a socio-psychological aspect]. Peterburgskij psihologicheskij zhurnal, 13 p. [in Russian]
10. Amabile, T. M. A model of creativity and innovation in organizations. *Research in Organizational behavior*, 1988, 10, p. 123–167.
11. Lozhkin, G., Volyanyuk, N. (2008). Ways of overcoming psychological barriers. *International journal of psychology*. Volume 43. Issue 3–4. P. 323–323.